

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου •
 Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή των εμπορικών πλοίων του 'Ηρακλείου
 τὸ 1751 • ΠΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ
 Γ. Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΑΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολογι-
 κὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
 ΛΙΤΗΣ : Προσάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δεύτερη ἔκδοση τῆς
 συλλογῆς τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
 ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Ἐβρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΩΤΗΣ : 'Η
 διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouigny - Mabili (τέλη 1Η' - ἀρχὲς 1Θ'
 αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
 τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
 ξανδρο 'Ησαφα καὶ τὶς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΑΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
 λιο στὴ «δευτέρα» ἔκδοση τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
 • ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
 τῆς Τεργέστης • Π. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
 τανίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
 τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΦΟΥΡΝΑ ΕΒΡΥΤΑΝΙΑΣ

ΦΩΤΙΟΣ ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.202](https://doi.org/10.12681/mnimon.202)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Φ. Α. (1979). ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΦΟΥΡΝΑ ΕΒΡΥΤΑΝΙΑΣ. *Μνήμων*, 7, 84-98.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.202>

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΦΟΥΡΝΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ*

Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ πληροφορία στὸ Répertoire τοῦ Richard, ἦταν γνωστὴ ἡ ὑπαρξὴ ὀρισμένων χειρογράφων στὸ Φουρνᾶ ἀπὸ μιὰ παλαιότερη ἐργασία τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ γιὰ τὸν Θεοφάνη τὸν ἐξ Ἐγράφων καὶ τὸν Διονύσιο τὸν ἐκ Φουρνᾶ¹. Ὁ Δημαρᾶς ἀνέφερε στὴν ἐργασία αὐτὴ ὅτι ὁ κώδικας τῆς μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ποὺ ἴδρυσε ὁ Διονύσιος, βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ Φουρνᾶ μαζί με ἄλλα σχετικὰ ἔντυπα, χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κώδικα, ποὺ περιέγραψε με λεπτομέρεια καὶ τὸν χρησιμοποίησε ὡς βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἐργασία του, ὁ Δημαρᾶς εἶδε καὶ τρεῖς ἀπὸ τοὺς τέσσερες κώδικες, ποὺ περιγράψω παρακάτω, καὶ χρησιμοποίησε ὀρισμένες σημειώσεις τους. Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Δημαρᾶ στὸ Φουρνᾶ ἐγίνε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1937.

Τὸ ἴδιο ἔτος ποὺ δημοσίευσε ὁ Δημαρᾶς τὴ μελέτη του αὐτῆ, ὁ τότε διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ Χαράλαμπος Σ. Χατζηθάνος ἐξέδωσε τὸ κείμενο τοῦ κώδικα τῆς μονῆς με λίγα προλογικὰ γιὰ τὴν τοπικὴ ἱστορία². Ὁ ἴδιος κυκλοφόρησε μεταπολεμικὰ ἓνα λιθόγραφο συμπλήρωμα καὶ τὸ 1963 τύπωσε τὴ δευτέρη ἐκδοσὴ τοῦ κώδικα³. Χρήσιμο ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ βιβλίον του γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Φουρνᾶ, ὅπου ἀναφέρει γιὰ τὸν Διονύσιο, τὸν Θεοφάνη καὶ τὰ ἱστορικὰ τῆς μονῆς, βασιζόμενος ἀποκλειστικὰ στὸν κώδικα καὶ στὴ μελέτη τοῦ Δημαρᾶ⁴.

---

*Ἐπισκέφθηκα τὸ Φουρνᾶ ὕστερα ἀπὸ φιλικὴ πρόσκληση τοῦ συναδέλφου Βασίλη Σταμπόλη, καθηγητῆ στὸ Λύκειο τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, στίς 14-16 Μαΐου καὶ 17-19 Ἰουνίου 1978. Ὁφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸ φίλο συνάδελφο καθὼς καὶ τὸ δάσκαλο τοῦ χωριοῦ Εὐάγγελο Τσέλιο γιὰ τὴ βοήθεια καὶ ἐξυπηρέτηση ποὺ μοῦ πρόσφεραν· πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσω ὅτι ἀξίζει ἐπαινος στὸν ἱερέα Δημήτριον Ρέλλια καὶ τὸν ἐνοριακὸ ἐπίτροπο Σπύρο Μαρσούκα γιὰ τὴν μετὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου διαμορφωθεῖσα ἐν ΒΔ γωνίᾳ τοῦ γυναικωνίτη τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως μικρὸς χώρος γιὰ τὴ φύλαξη τῶν κειμηλίων τῆς ἐκκλησίας.

1. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Θεοφάνους τοῦ ἐξ Ἐγράφων βίος Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, *Ἑλληνικά* 10 (1937 - 38) 213 - 272.

2. Διονυσίου ἱερομονάχου, Κώδιξ τῆς ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἐγράφων, μετ' ἱστορικῆς [sic] εἰσηγήσεως τοῦ τόπου ὑπὸ Χ. Σ. Χατζηθάνου, Ἀθήναι 1938.

3. Διονυσίου ἱερομονάχου, Κώδιξ τῆς ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἐγράφων, ἐπιμέλεια Χαράλαμπος Σ. Χατζηθάνου, δευτέρα ἐκδοσις, ἐν Ἀθήναις 1963, Βιβλιοθήκη «Πανεργατικῆς Ἐνώσεως» ἀρ. 1.

4. Χαράλαμπος Σ. Χατζηθάνου, Ὁ Φουρνᾶς τῶν Ἐγράφων, ἐκδοσις «Εὐρυτανικοῦ Βήματος», ἐν Ἀθήναις 1959. (δευτέρα ἐκδοσις βελτιωμένη, ἐν Ἀθήναις 1967· τρίτη ἐκδοσις βελτιωμένη, ἐν Ἀθήναις 1970).

Ὁ Πάνος Ι. Βασιλείου⁵ ἔχει ἀναφερθεῖ ἐπανεπιλημμένα σὲ διάφορες ἐργασίες του στὴ μονὴ τοῦ Φουρνᾶ καὶ τὴ σχολὴ ποὺ λειτούργησε ἐκεῖ μὲ τὸν Θεοφάνη τὸν ἐξ Ἀγράφων⁶. Οἱ ἐργασίες τοῦ Βασιλείου εἶναι περισσότερο χρήσιμες γιὰτὶ στηρίζονται στὴν ἔρευνα καὶ ἄλλων πηγῶν καὶ βιβλιογραφίας, ποὺ πάντοτε παραθέτει.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δημαρᾶς⁷, ἂν καὶ πολλοὶ ἐρευνητὲς εἶχαν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν Διονύσιο ἐκ Φουρνᾶ, κανεὶς δὲν εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν πατρίδα του πρὶν ἀπὸ τὸν ἴδιο· τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ καθυστερήσει ἡ οὐσιαστικὴ γνωριμία μὲ τὸν συγγραφέα τῆς «Ἐρμηνείας» καὶ νὰ χαθοῦν πολλὰ ἴχνη τῆς ζωγραφικῆς, συγγραφικῆς καὶ θρησκευτικῆς του δράσεως, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα κειμήλια καὶ βιβλία τῆς μονῆς ποὺ καταστράφηκε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ κατολίπηση τὸ 1906. Χάρη στὶς προσπάθειες τοῦ ἐντόπιου σχολάρχου ἀρχιμανδρίτη Δημητρ. Σ.Μπάζα (1873 - 1932) συγκεντρώθηκαν στὰ ἐπόμενα μετὰ τὴν κατάρρευση χρόνια ὅλα ὅσα εἶχαν περισωθεῖ καὶ φυλάγονταν ἀπὸ τοὺς κατοίκους βιβλία καὶ χειρόγραφα καὶ τοποθετήθηκαν στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ⁸. ὅσα ἀπ' αὐτὰ σώθηκαν μέχρι σήμερα διατηροῦνται στὴν ἴδια βιβλιοθήκη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος δόθηκε τὸ 1954 ἀπὸ τὸ Χατζηθάνο στὸ Μουσεῖο Μπενάκη γιὰ ἀσφαλέστερη φύλαξη καὶ ἔχει ἐκεῖ ἀριθμὸ 37⁹. Στὸ Ναὸ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Φουρνᾶ σώζονται οἱ 4 εἰκόνες τοῦ Διονυσίου, ποὺ δημοσίευσε ὁ Ξυγγόπουλος ἀπὸ φωτογραφίες τοῦ Δημαρᾶ¹⁰, ἄλλες δυὸ εἰκόνες τοῦ Διονυσίου ποὺ βρῆκε ὁ Χατζηθάνος τὸ 1960¹¹, ὀρισμένες ἄλλες εἰκόνες καὶ λειτουργικὰ κειμήλια, τὸ σιγίλλιο τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ 1740 μὲ τὸ ὁποῖο ἔγινε Σταυροπηγιακὴ ἡ Μονή¹², καὶ ὁμόλογα ἔγγραφα.

5. Ἀναγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων καὶ ἀποτίμησις τοῦ ἔργου του βλ. στὸν τόμο «Ὁμοσπονδία Ρουμελιωτῶν Ἑλλάδος. Τρεῖς ὄμιλεις. Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν Πάνο Ι. Βασιλείου ἀπὸ τὴν πνευματικὴ πρὸς τιμὴν του ἐκδήλωση στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν στὶς 14-3-77 γιὰ τὴν 50χρονη πνευματικὴ προσφορά του. Ἀθήνα 1978».

6. Συνοπτικότερα βλ. Πάνου Ι. Βασιλείου, Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτζῆς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα 1960, σσ. 12, 76 - 77, 88 - 89.

7. ὁ.π., σ. 228, σημ. 3.

8. Βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 214. Χ. Σ. Χατζηθάνο, Ὁ Φουρνᾶς... 1970³, σσ. 30 - 31.

9. Ὁ Χατζηθάνος, ὁ.π., σ. 32, λέγει ὅτι «τὸ 1949 ἀπεστάλη ὁ Κώδιξ τῆς μονῆς πρὸς φύλαξιν εἰς τὸ Μουσεῖο Μπενάκη (ὑπ' ἀριθμ. 37)». Ὅμως σχετικὴ σημείωση στὸν κώδ. 37 τοῦ Μουσ. Μπενάκη δείχνει ὅτι δωρήθηκε στὸ Μουσεῖο στὶς 15-12-1954.

10. Α. Ξυγγόπουλος, Τέσσαρες φορητὰ εἰκόνες τοῦ Διονυσίου, Ἑλληνικά 10 (1937 - 38) 273 - 279.

11. Βλ. Χατζηθάνο, ὁ.π., σ. 33.

12. Τὸ σιγίλλιο αὐτὸ ἔχει ἀντιγραφεῖ στὶς σσ. 46 - 51 τοῦ κώδικα τῆς μονῆς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐκδόθηκε, ὅπως καὶ ὅλο τὸ κείμενο τοῦ κώδικα, ἀπὸ τὸν Χατζηθάνο, Διονυσίου ἱερομονάχου, Κώδιξ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς... 1963², σσ. 40 - 45.

Ὁ κώδικας τῆς μονῆς εἶναι ἀντίγραφο τοῦ παλαιότερου κώδικα ποῦ δὲν σώζεται σήμερα, μὲ νεώτερες προσθήκες, γραμμένος ἀπὸ τὸν ἀντιγραφέα ἱερομόναχο καὶ ἀργότερα ἡγούμενο τῆς μονῆς Στέφανο Φίλη τὸ 1819¹³. Ὁ πρῶτος κώδικας εἶχε γραφτεῖ τὸ 1743 ἀπὸ τὸν κτήτορα Διονύσιο καὶ συμπληρώθηκε μετὰ τὸ θάνατό του ἀπὸ τὸν Θεοφάνη ἐξ Ἀγράφων μὲ τὸ βίο τοῦ Διονυσίου. Ὁ κώδικας εἶναι σήμερα ἡ βασικὴ πολυτίμη πηγὴ γιὰ τὸ βίο τοῦ Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ καὶ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν κώδικα καὶ τὶς σχετικὲς ἐργασίες ποῦ προανέφερα¹⁴, ὁ Διονύσιος ἐκ Φουρνᾶ ἄρχισε τὸ κτίσιμο τῆς μονῆς τὸ 1734, τελείωσε τὸ 1738, καὶ τὸ 1740 μὲ σιγίλλιο τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου ποῦ σώζεται σήμερα στὸ ναὸ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Φουρνᾶ, ἐγίνε ἡ μονὴ Σταυροπηγιακὴ. Τὸ 1743 ἐγιναν τὰ ἐγκαίνια τῆς μονῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι ὁ Διονύσιος ἔθεσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξίσου μοναστικὸς καὶ ἐκπαιδευτικὸς στόχους γιὰ τὴ μονή¹⁵, στὴν ὁποία ἡ παρουσία τοῦ ἱερομονάχου διδασκάλου Θεοφάνη τοῦ ἐξ Ἀγράφων ἔδωσε ιδιαίτερη αἴγλη στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰ. Στὴ Σχολὴ τοῦ Φουρνᾶ ἐμαθήτευσαν ἐξίσου λόγιοι καὶ ἀγιογράφοι, φαίνεται ὅμως ὅτι γρήγορα παρήκμασε ἡ μονή, γιατί ἔχομε ἔλλειψη πληροφοριῶν γιὰ τὰ ἔτη 1790 - 1797· ἀργότερα ὁ ἱερομόναχος Στέφανος Φίλης, καθὼς γράφει στὸν κώδικα τὸ 1819, πίστευε πὼς ἔμεινε γιὰ ἀρκετὰ χρόνια ἐγκαταλελειμμένη ἡ μονή¹⁶. Φαίνεται πὼς ὁ Στέφανος Φίλης ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος ἡγούμενος τῆς μονῆς, ἡ ὁποία κατὰ πληροφορίες τοῦ Χατζηθάνου διαλύθηκε τὸ 1845 ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἐκποιήθηκαν τὰ κτήματά της. Ἕνας μόνον καλόγερος παρέμεινε στὴ μονὴ μετὰ τὸ 1845, μετὰ τὸ θάνατο

13. Τὴν περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. στοῦ Δημαρᾶ, ὁ.π., σσ. 241 - 247. Στὴ σ. 81 τοῦ κώδικα (πρβλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 246 καὶ Χατζηθανού, Κώδιξ, σ. 74) διαβάζουμε: *Ἔως ὅδε ἐγράφησαν κατὰ σειρὰν ἀπαρλλάκτως καθὼς εὐρέθησαν ἐν τῷ μυσβρώτῳ παλαιῷ κώδικι τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου Διονυσίου κτίτορος*. Στὴ σ. 85 τοῦ κώδικα (πρβλ. Χατζηθανού, ὁ.π., σ. 77): *αὐτῷ // Ἱερομόναχος Στέφανος Φίλης Φουρναιῶς*. Ὁ Στέφανος Φίλης συνέχισε νὰ ἀντιγράφει στὸν νεώτερο κώδικα περιουσιακὰ καὶ ὁμολογὰ ἡ νεώτερη χρονολογία εἶναι σὲ ἀντιγραφὴ ὁμολόγου ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Φίλη στὸν κώδικα σ. 159 (πρβλ. Χατζηθανού, ὁ.π., σ. 98) μὲ ἡμερομηνία 28 Ἀπριλίου 1829. Γιὰ τὸ Στέφανο Φίλη βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 247, σημ. 1.

14. Βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σσ. 237 - 238. Χατζηθανού, ὁ.π., σσ. 3 - 6 καὶ τοῦ Ἰδίου, Ὁ Φουρνᾶς, σσ. 18 - 27. Βασιλείου, ὁ.π.

15. Βλ. Κώδικα σ. 21 (Χατζηθανού, Κώδιξ, σ. 15): *...καταγώγιον... ἀνεγείραι... ἄτε... μήτε τοὺς παῖδας τοῦ μανθάνειν ἕνεκα εἰς ἀλλοδαπὰς σχολὰς*. Ἐπίσης κώδικα σ. 72 (Χατζηθανού, ὁ.π., σσ. 64 - 65, Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 222) σὲ γράμμα τοῦ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Κωνσταντίου ὑπὲρ τῆς μονῆς: *... ἐνιδρυθὲν... διὰ τὴν σωτηρίαν... ἔτι δὲ καὶ διὰ διδασκαλείων καὶ σπουδαστηρίων ἱερῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστημονικῶν μαθημάτων παντὸς βουλομένου εἰς τὴν τούτων κατάληψιν καὶ θεῖαν ἱστορίαν ἔλθειν...*

16. Βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 222.

τοῦ ὁποίου ἔκλεισε ὀριστικά ἡ μονὴ καὶ ἔπαυσε ἡ τακτικὴ λειτουργία τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἀπὸ τότε ὁ ναὸς λειτουργοῦσε μόνο τὴν Παρασκευὴ τῆς Διακαινησίμου, ὅποτε γινόταν πανηγυρικὴ λειτουργία ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τῶν τριῶν ἑνοριῶν τοῦ χωριοῦ, μέχρι τὴν κατάρρευση τῆς μονῆς τὸ 1906. Μέχρι τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας τὸ 1881 στὰ κελλιά τῆς μονῆς στρατωνίζοταν τάγμα Εὐζωνικὸ τῆς προκαλύψεως τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς¹⁷.

Γνωρίζουμε ὅτι τὸ 1859 ὁ P. Uspenskij σκόπευε νὰ μεταβεῖ στὸ Φουρνᾶ, χωρὶς ὅμως τελικὰ νὰ τὸ κατορθώσει¹⁸. Τὸ 1882 ἡ ἐπιτροπὴ τῶν καθηγητῶν Σ. Φιντικλῆ καὶ Ν. Καλογερά πού συγκέντρωσε χειρόγραφα Θεσσαλικῶν μονῶν καὶ τὰ μετέφερε στὴν Ἀθήνα, πῆγε καὶ στὴ γειτονικὴ μονὴ τῆς Ρεντίνας καὶ πῆρε τὰ χειρόγραφα τῆς χωρὶς νὰ ἐνδιαφερθεῖ καὶ γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Φουρνᾶ¹⁹. Τὸ 1901 ὁ πατὴρ D. Quinn ἂν καὶ εἶχε περιηγηθεῖ τὰ μέρη αὐτὰ καὶ ἐξέδωσε ἐπιγραφὰς τῆς περιοχῆς, δὲν πῆγε στὸ Φουρνᾶ²⁰. Τὸ 1909 ὁ Π. Πουλίτσας πού περιόδευσε τὴν Εὐρυτανία, σὲ σχετικὴ δημοσίευσή του δὲν ἀνέφερε τίποτε γιὰ Φουρνᾶ²¹. Τὸ 1929 ὁ Πάνος Ι. Βασιλείου ἐπισκέφθηκε τὸ Φουρνᾶ καὶ πρῶτος αὐτὸς πληροφόρησε γιὰ τὶς τέσσερις εἰκόνες τοῦ Διονυσίου²². Ὁ Α. Καρασμάνης ἐπισκέφθηκε ἐπίσης τὸ Φουρνᾶ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σχετικὸ βιβλίον του τὸ 1931, ἀλλὰ κι αὐτὸς δὲν εἶδε παρά μόνο τὶς εἰκόνες²³. Ὁ Δημαρᾶς μόνον, τὸ 1937 ὅπως προανέφερα, πληροφόρησε τὸ ἐπιστημονικὸ κοινὸ γιὰ τὸν κώδικα, χειρόγραφα, ἔγγραφα καὶ ὁμόλογα πού σώζονται στὸ Φουρνᾶ. Τέλος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σχετικὰς σημειώσεις στὰ χειρόγραφα τοῦ Φουρνᾶ, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1951 ἡ Ἑλένη Ε. Κούκκου πῆγε στὸ Φουρνᾶ καὶ κατέγραψε τὰ χειρόγραφα, χωρὶς ὅμως νὰ δώσει στὴ δημοσιότητα καμμιά εἰδηση. Ὅταν ἐπικοινωνήσα μαζί της, μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε καταρτίσει μιὰ περιγραφὴ τῶν χειρογράφων, ἀλλὰ διαφορετικὰ ἐνδια-

17. Βλ. Χατζηθαύου, ὁ.π., σσ. 3 - 6.

18. Βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 228, σημ. 3.

19. Βλ. γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴ στὴν ἐργασία μου «Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς Δουσίκου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν* τόμος Ε', εἰς μνήμην Γ. Τ. Κόλια, Ἀθήναι 1974 - 75, σσ. 404, 406 σημ. 1. Γιὰ τὰ ἱστορικὰ τῆς Ρεντίνας βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σσ. 255 - 256. Σύμφωνα μὲ τὸ χειρόγραφο τετράδιο Β περὶ τῆς προελεύσεως τῶν κωδίκων τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τοῦ καθ. Λίνου Πολίτη, τὸ ὁποῖο συμβουλευθῆκα στὸ Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, 18 χειρόγραφα τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης προέρχονται ἀπὸ τὴ μονὴ Ρεντίνας.

20. D. Quinn, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ Πινδικῇ χώρᾳ, *Ἀρχαιολογία* 3 (1902) 49 - 75. Ὁ Quinn ἐπισκέφθηκε τὸ γειτονικὸ Κλειτσὸ καὶ τὴ Μονὴ Βράχας, βλ. σ. 65.

21. Παναγ. Μ. Πολίτσα, Ἐπιγραφαί, ἐνθυμήσεις καὶ σιγίλλια ἐξ Εὐρυτανίας, *ΕΕΒΣ* 3 (1936) 257 - 298.

22. Π. Ι. Βασιλείου, Φουρνᾶ, ἡ δευτερεύουσα πόλις τῆς Εὐρυτανίας, ἐφημ. «Εὐρυτανία», Ἀθήναι 1-8-1929, ἀρ. φύλλον 9, σ. 1.

23. Α. Καρασμάνης, Ἱστορικαὶ Εὐρυτανικαὶ σελίδες, Λαμία 1931, σσ. 83 - 84.

φέροντα τὴν ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ σήμερα δὲν γνωρίζει ἀν βρισκονται κάπου οἱ σχετικὲς σημειώσεις τῆς περιγραφῆς τῆς οὔτε σκοπεύει νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα. Ἡ ἀρίθμηση τῶν χειρογράφων, τὴν ὁποία τήρησα κι ἐγώ, ἐγίνε ἀπὸ τὴν Ἑλ. Κούκκου, ὅπως δείχνουν οἱ σημειώσεις τῆς στὰ χειρόγραφα αὐτά. Λεῖπει ὁμως τὸ χειρόγραφο ποῦ εἶχε τὸν ἀριθμὸ 2 καὶ δὲν γνωρίζω τί περιείχε. Γιὰ νὰ καλυφθεῖ τὸ κενό, θεώρησα σὰν δεῦτερο χειρόγραφο τοῦ Φουρνᾶ τὸν κώδικα 37 τοῦ Μουσείου Μπενάκη, καὶ περιέλαβα στὸν πλασματικὸ αὐτὸν ἀριθμὸ 2 μερικὲς πρόσθετες σημειώσεις γιὰ τὴν τωρινὴ κατάστασι τοῦ κώδικα αὐτοῦ, τοῦ ὁποῖου περιγραφή βλ. στοῦ Δ η μ α ρ ᾶ, ὅ.π., σσ. 241 - 247.

* * *

Ὅπως προανέφερα, μετὰ τὴν κατάρρευσι τῆς μονῆς τὸ 1906 ὁ Δημ. Σ. Μπάζας κατόρθωσε νὰ περισυλλέξει στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τοῦ Φουρνᾶ ἀρκετὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα ποῦ γνωρίζουμε σήμερα, ὅσα ἦσαν στὴν κατοχὴ τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως. Τὸ 1917, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς παραδόσεως τῆς διευθύνσεως τοῦ Σχολεῖου ἀπὸ τὸν Δ. Σ. Μπάζα στὸν Ἰωάννη Ν. Κούστελο²⁴, συντάχθηκε πρόχειρος κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς Σχολικῆς βιβλιοθήκης, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει σήμερα στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο Φουρνᾶ. Εἶναι γραμμένους σὲ σύγχρονο τετράδιο ἀριθμητικῆς (μὲ ὀριζόντιες καὶ κάθετες γραμμές), 19,5×14, καὶ μὲ ἐξώφυλλα σκληρὰ ἀπὸ χαρτόνι βιβλιοδεσίας. Ὁ τίτλος τοῦ τετραδίου στὴ σ. 1 εἶναι: «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπαρχόντων βιβλίων προωρισμένους νὰ μείνῃ ἐν τῇ τραπέζῃ τῆς βιβλιοθήκης πρὸς κοινὴν χρῆσιν». [Σφραγίδα: Πλήρες Δημοτικὸν Σχολεῖον Ἀρρένων — ἐν Φουρνᾷ]. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τετραδίου εἶναι τὸ ἀκόλουθο: σσ. 3 - 6, Διάταγμα Περὶ Σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, Ἐν Ἀθῆναις τῇ 30 Νοεμβρίου 1901, Ὑπουργὸς Α. Μομφερᾶτος· σσ. 6 - 8, Σχολικὴ βιβλιοθήκη Φουρνᾶς· σσ. 8 - 10, Πρωτόκολλον παραδόσεως καὶ παραλαβῆς, 6-11-1917· σσ. 10 - 29, Κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τετραδίου αὐτοῦ ἔχει ἀντιγραφεῖ στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Μουσ. Μπενάκη 37), σσ. 261 - 279.

Στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων περιέχονται 296 τίτλοι ἔργων, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι πολύτομα. Οἱ ἀριθμοὶ 3, 20, 147, 159, 160, 278, 281 εἶναι χειρόγραφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται σήμερα τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 3, 20, 147, 278 ποῦ περιγράφονται παρακάτω. Οἱ ἀριθμοὶ 159, 160 περιγράφονται στὸν κατάλογο ὡς «Ἑβραϊκὴ γραμματικὴ χειρόγραφος» καὶ ὁ ἀριθμὸς 281 ὡς «Μουσικὸν

24. Κάποια ὀψωδῆποτε σχέσηη πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν Ἰωάννη Ν. Κούστελο καὶ στὸν ἱερέα Νικόλαο Κούστελο στὸ χωριὸ Κλειτσὸ ποῦ ἀναφέρει ὁ Quin n, ὅ.π. Πρβλ. καὶ Πάνοῦ Ι. Βασιλείου, Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγρᾶφων..., σσ. 13 - 14.

Ἐρχαῖον χειρόγραφον). Σήμερα στή βιβλιοθήκη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ υπάρχουν μόνο 50 τόμοι ἐντύπων βιβλίων²⁵. Ἀντιγράφο στή συνέχεια ἀπό τὸ τετράδιο ποῦ ἀνέφερα τὰ σχετικά μὲ τὴν ἴδρυση καὶ τὴν παράδοση καὶ παραλαβὴ τῆς Σχολικῆς βιβλιοθήκης Φουρνᾶ.

σ. 6 Σχολικὴ βιβλιοθήκη Φουρνᾶς

1) Δαπάνη καὶ ἐνεργεία τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Δημητρίου Σπυρίδωνος Μπάζα ἰδρύθη ἐν Φουρνᾶ Βιβλιοθήκη τοποθετηθεῖσα ἐν ἰδιαίτερα αἰθούσῃ τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου ὡς ἀπαρχὴ «Μεγάλῃς σχολικῆς βιβλιοθήκης» πρὸς χρῆσιν πάντων τῶν φιλαναγνωστῶν.

σ. 7 2) Ἐκ τῶν ἐν τῷ κατωτέρῳ καταλόγῳ ἀναγεγραμμένων βιβλίων καὶ σήμερον τῷ διευθυντῇ τοῦ σχολείου παραδιδόμενων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ ἐξάγηται τι ἐκ τῆς αἰθούσης τῆς βιβλιοθήκης πρὸς ἀποφυγὴν ἀπωλείας τινός. Πᾶς ὁ βουλόμενος νὰ μελετήσῃ δύναται νὰ μελετᾷ ἐντὸς τῆς αἰθούσης κρατῶν ἂν θέλῃ διαφόρους σημειώσεις.

3) Ἡ βιβλιοθήκη παραδίδεται σήμερον εἰς τὸν ἥδη διευθύνοντα τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δημοδιδάσκαλον κ. Ἰωάννην Ν. Κούστελον ὑποσχόμενον, ἵνα τηρῇ ὡς πρὸς αὐτὴν ἅπαντα τὰ διὰ τοῦ ἀνωτέρου ἀπὸ 30

σ. 8 Νοεμβρίου 1901 Βασιλ. Διατάγματος περὶ σχολικῶν βιβλιοθηκῶν διατασσόμενα.

4) Ἐπειδὴ ἡ βιβλιοθήκη αὕτη περιέχει καὶ ἱκανὰ βιβλία ὑψίστης ἀξίας τῆς ἀρχαιοτάτης Μονῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς» καὶ οὕτω λαμβάνει ἐν ταυτῷ καὶ χρῆσιν «ἱεροῦ βιβλιοθήκης», πλὴν τῆς ποινικῆς καταδιώξεως, θὰ εἶναι ἀφωρισμένος εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα πᾶς ὅστις τολμήσῃ νὰ ἀφαιρέσῃ ἕστω καὶ τὸ ἐλάχιστον βιβλίον.

Πρωτόκολλον παραδόσεως καὶ παραλαβῆς

σ. 9 Ἐν Φουρνᾶ σήμερον τὴν ἕκτην Νοεμβρίου/τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου [sic] τοῦ χιλιοστοῦ ἐννιακοσιοστοῦ δεκάτου ἐβδόμου (1917) ἔτους ὁ ὑποφαινόμενος διευθυντῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀρρέων Ἰωάννης Ν. Κούστελος παρέλαβον παρὰ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς βιβλιοθήκης Ἀρχιμανδρίτου Δημητρίου Σπυρίδωνος Μπάζα

1) Τὴν κλεῖδα τῆς αἰθούσης τῆς βιβλιοθήκης.

2) Τὴν κλεῖδα τῆς βιβλιοθήκης.

3) Τὸν κώδικα τῆς Μονῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς» ἐν ᾧ ἀναγράφονται κατ' αὐξοῦντα ἀριθμὸν καὶ ἅπαντα τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπάρχοντα βιβλία.

25. Ὁ Χ α τ ζ η θ ἄ ν ο ς, ὁ.π., σ. 108, λανθασμένα ἔγραψε ὅτι τὰ βιβλία φυλάγονταν «...μέχρι τοῦ 1946, ὅτε... ἡ βιβλιοθήκη κατεστράφη», καὶ εἶναι περιέργο πῶς δὲν γνώριζε ὅτι εἶχαν περισωθεῖ 50 ἐντυπα καὶ τὰ 4 χειρόγραφα.

- 4) Τὸν παρόντα κατάλογον τῶν βιβλίων προωρισμένον νὰ μένη ἐν τῇ τραπεζῇ πρὸς κοινὴν χρῆσιν.
- σ.10 5) Ἄπαντα τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ το/ποθετηθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ βιβλία ἀνερχόμενα εἰς τόμους διακοσίους ἐνεγόντα ἐξ (296).
- 6) Μίαν μεγάλην τράπεζαν (μήκους 2 1/2 μέτρων).
- 7) Ἐπὶ στερεὰ καθίσματα.

Ὁ παραδοὺς
Ἄρχιμ. Δ. Σ. Μπάζας

Ὁ παραλαβὸν
I. N. Κούστελος

✠

Τοῖς ὀσπιατάτοις ἀδελφοῖς, τοῖς κατὰ τὴν σε:
 βασιμῶν μονῆν τῆς Κυρίας Θεοῦ· τῆς ἐπι:
 ρομαζομένης Κορσῶνς, καὶ Κρυερῶν θύσσεως
 ἀσκουμένοις, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῷ ζομενοῖς,
 Διομύστος ἱερομόναχος, ἰδ' ἀπὸ τοῦ φοιρνᾶ
 τῶν γραφῶν, ὁ
 χαίρει ἐν Κῶ.

Ἐὐ μέγα χρεός, καὶ ἡ ποχῆσιμου ἀγάθῃα ὅπου
 ἔχο πρὸς τὸν μέγαν ἀν' ἱερομαρτυροσφραγῆ.
 ἔσκη δέ, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς πατρῆδος φιλικῆ χάρις, ἡ
 νόμασάνη, νὰ κληθῶ, κατὰ τὴν παροισίαν,
 πάντα γίνον, διὰ νὰ λεγηθῆ ἡ πρὸς αὐτὸν ἱερά ἀ:
 κοχουθία, καὶ νὰ γένη ἀρῆος καὶ ἡμῶν ὅς παν:
 κῆρον ἕμενον, νὰ διορθωθῆ καὶ ὁ βίος αὐτῶ. ὅ ὅποῖα
 (καθὼς δύνσας γανθῶν) ἦτον πάντῃ ἀκαχῶπι:
 σος, καὶ ἔχῃ πῆς μαρῖσα πρὸς τὰ καλοῖά ἑα.
 ὅθεν διορθωθῆντος τοῦ βίῳ, καὶ προσεβάντος μετροῦ
 ἔσπερῆν καὶ χιλῆς καὶ λινῶν μεγαλημοσῶν, φηνεσ:
 λαί πῶς νὰ ἔγινε λεγῆα ἡ ἀκοχουθία τῶ ἱερομαρτυρο:
 ἡ ὅποια πρέσῃ νὰ φάχῃται κατὰ τὴν σε βασιμῶν.

Eik. 2. Marc. gr. II, 192 (coll. 1315), φ. 1.

Τὰς παραβολὰς ταύτας, μετέπειτα ἔ-
κασθεν, καὶ ἔλθων εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ,
ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐ-

τῶν: — Κοιμητηρίου.

Ἐἰς μεμηνοσπιον αἰετίου: —

Ἐἰς τὸν ἄβρον, καὶ θαυματουργῶν ἰσχυρῶν
συναφῶν.

12 Ἐραφῆς ἐπιστήριξε, ἰσχυρῶν ἰσχυρῶν.

13 Ἐκείνος ἀφῆλθον, καὶ δόξα αὐτῶν ἐστὶν.

14 Φύλακα Πισί, πάντων τῶν ἐκείνων.

15 Ὅς εἰς ἰσοσπασ, παμμάκρως ἀγῶν.

16 Ἐκείνος τὸν ἄβρον, ἀβρον ἐκείνων.

17 Καὶ ἰσοσπασ ἀβρον ἐκείνων.

18 Ἐἰς ἴσος τὸ ἄβρον, ἀβρον ἐκείνων.

19 Καὶ μετὰ πόλι, ἀβρον ἐκείνων.

12 Ἐπαρορβῶσαι, ἰσοσπασ ἀβρον.

13 Ἐκείνος ὡς ἦσαν, καμῶσα καὶ ἀβρον.

14 Ὅτι καὶ νῦν, μετὰ τὴν πᾶσαν.

15 Ἐκείνων τὸν ἄβρον, καμῶσα ἀβρον.

16 Ἐκείνων τὸν ἄβρον, ὡς ἐκείνων ἀβρον.

17 Ἐκείνων τὸν ἄβρον, καμῶσα ἀβρον.

18 Ἐκείνων τὸν ἄβρον, ὡς ἐκείνων ἀβρον.

19 Ἐκείνων τὸν ἄβρον, καμῶσα ἀβρον.

καὶ αὐτῶν ἀβρον.

Ἀβρον ἰσος ὁ ἰσχυρογράφος.

τοπίου καμῶσα ἀβρον ἰσχυρῶν.

ὁ καὶ τὸν ἄβρον τῶν ἀβρον.

Εἰκ. 3. Marc. gr. II, 192 (coll. 1315), φ. 32v.

1

Χαρτ. 20,5X15 φφ. Α' - Γ' + σσ. 420 + φφ. α' - η' στ. 23 18 αϊ.

Ἄποστολικοὶ καὶ συνοδικοὶ κανόνες

σ. 1: *Νομοκάνονον ἐν ᾧ περιέρονται [sic] ἅπαντες οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀποστολικοὶ συνοδικοὶ τε καὶ πατερικοὶ κανόνες, ἐξηγημένοι εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον. Κανόνες τῶν ἁγίων ἀποστόλων. [Ἀρχ.] α'. Οἱ ἐπίσκοποι γὰρ χειροτονοῦνται ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς ἐπισκόπους.*

Ἀρίθμηση σελίδων μὲ κόκκινο μελάνι ἀπὸ τὸ γραφέα. Γραφὴ τυπικὴ τοῦ 18 αἱ. (πρβλ. Λ. Π ο λ ί τ η, Ὀδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθήναι 1961, σ. 44, εἰκ. 20), γραφικὸς χαρακτήρας ὄχι σταθερὸς. Μελάνι σταχτόχρωμο· μὲ κόκκινο μελάνι δῆλωση τοῦ περιεχομένου στὸ πάνω περιθώριο κάθε σελίδας, καὶ «παραπομπές» κάτω δεξιὰ σὲ κάθε verso. Λιτὰ ἐπίτιτλα μὲ συνδυασμοὺς τῶν δύο χρωμάτων τοῦ μελανιοῦ. Στῆς σσ. 161 - 212 πῶς σκοῦρο μελάνι. Ἀρχικὰ καὶ τίτλοι μὲ κόκκινο. Γραμμὴν ἐπιφάνεια 16×11. Φφ. Α' - Γ' καὶ α' - η' λευκὰ παράφυλλα, φ. Γ' σχισμένο στὸ πάνω μέρος. Ἀνάμεσα στὴ σ. 420 καὶ τὸ φ. α' ἔχουν ἀποκοπεῖ 50 φφ., ἀπὸ τὰ ὅποια ἔχει ἀπομείνει μικρὸ τμήμα στὴ ράχη καὶ πρὸς τὰ κάτω· τὸ κείμενο τελειώνει ὁμαλὰ στὴ σ. 420 καὶ χωρὶς «παραπομπή». Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν φφ. αὐτῶν βλ. παρακάτω. Κατάσταση ἄρκετὰ καλὴ. Στάχωση μὲ μαῦρο δέρμα σὲ ξύλινες πινακίδες μὲ δυὸ κατεστραμμένους θηλυκωτῆρες. Ἐντυπὴ διάκοσμησις: ἐγκόλπιο στὸ κέντρο μὲ τὴ Θεοτόκο ὄρθια βρεφοκρατοῦσα, στὸν περίγυρο διπλὴ καὶ τριπλὴ γραμμὴ καὶ στὸ μεταξύ τους κενὸ ἀνθοειδὴς διάκοσμος· 5 ράχες καὶ 4 χῶρες.

Στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς Α' πινακίδας χαρτὶ κολλημένο: *Κῶδιξ Νο 1 / 9.6.1951.*

φ. Α: *Κατεγράφη τὴν 9ην.6.1951/Ε. Κούγκου καὶ ἀποκάτω μὲ μολύβι ὁ ἀριθμὸς 278.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Στὸν ἀριθμὸ 278 τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ σημειώνεται: «ἐξομολογητάριον χειρόγραφον Διονυσίου Ζωγράφου ἐκ Φουρνᾶς». Ὁ Δ η μ α ρ ᾶ ς, ὁ.π., σ. 239, δημοσίευσεν φωτογραφία ὁλοσέλιδης βιβλιογραφικῆς σημείωσης καὶ μεταγραφὴ τῆς στὴ σ. 271, ἀναφέροντας ἄπλῶς ὅτι πρόκειται γιὰ «αὐτόγραφο» τοῦ Διονυσίου, χωρὶς νὰ σημειώνει ἀπὸ ποῦ προέρχεται. Ἡ βιβλιογραφικὴ αὐτὴ σημείωση ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: *Τὸ παρὸν ἱερὸν συνοδικὸν καὶ πατερικὸν νομοκάνονον ἐγγράφη διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Διονυσίου ἱερο/μονάχου ζωγράφου. ὁμοῦ καὶ ἡ ἀκολουθία ἐντελεστᾶτη καὶ ἀρίστως/κεκαλωπισμένη τῆς κυρίας ἡμῶν Θ(εοτό)κ(ου) τῆς ζωοπαρόχου πηγῆς... Ὁ ἐνδεικτικὸς*

ἀριθμὸς 278 τοῦ καταλόγου, ἡ ὁμοιότητα τοῦ περιεχομένου τοῦ χειρογράφου καὶ τοῦ κειμένου ἀπ' τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ «αὐτόγραφο», καὶ ἀκόμη ἡ παραβολὴ τῆς γραφῆς τοῦ χειρογράφου I καὶ τοῦ «αὐτογράφου» ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ «αὐτόγραφο» ἦταν βιβλιογραφικὴ σημείωση τοῦ χειρογράφου I. Ἡ σημείωση αὐτὴ δὲν ὑπάρχει σήμερα στὸ χειρόγραφο, ἀποκομμένη μαζί με τὰ 50 φύλλα, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ εἶχε γραφεῖ ἡ ἀκολουθία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς σύμφωνα με τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα.

Ἐκτετατὸν δεῖγμα τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρα τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ ἔχουμε στὸ φ. 32ν τοῦ κώδ. Marc. gr. II, 192 (coll. 1315). Περιγραφή τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ, ποὺ περιέχει τὴν ἀκολουθία τοῦ ἱερομάρτυρος Σεραφεῖμ ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου ἐπιμελημένη ἀπὸ τὸν Διονύσιο, βλ. στοῦ E. M i o n i, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci Manuscripti*, Vol. I pars altera, Roma 1972, σσ. 126 - 127· ἐπίσης Π. I. Β α σ ι λ ε ῖ ο υ, Ἔνας κώδικας τῆς Μαρκανθῆς Βιβλιοθήκης Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ ἱστοριογράφου μετὰ τὴν ἀκολουθία καὶ τὸ βίο τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ, *Θεσσαλικὴ Ἔστια* 2 (1974) 614 - 617. Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τυπώθηκε ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ στὴ Βενετία τὸ 1745, βλ. L. P e t i t, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, Bruxelles 1926, σ. 251 καὶ Δ η μ α ρ ᾶ, ὁ.π., σσ. 229, 237 - 238. Τὰ φύλλα ποὺ περιέχουν τὰ προλογικά, τὸ συναξάριο καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ ἁγίου εἶναι γραμμένα μετὰ τὴν τυπικὴ γραφὴ τοῦ 18ου αἰ., ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ποὺ περιέχουν τὸ ὑμνογραφικὸ κείμενο ἀπομιμῶνται τὴ λειτουργικὴ γραφὴ τοῦ 16ου αἰ. (ποὺ κι αὐτὴ πάλι ἀπομιμῶνται τὴ λειτουργικὴ τοῦ 14ου αἰ.). Ὁ Μιονί δέχεται ὅτι ὁ γραφέας εἶναι ὁ Διονύσιος, ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ὑμνογραφικὰ περιεχομένου φύλλα 3- 22, 25 - 32ν, τὰ ὁποῖα ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἄλλου γραφέα. Ὅταν ὅμως ἐξετάζουμε λειτουργικὰ χειρόγραφα δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἔχουμε ἀπομίμηση γραφῆς· γιὰ παράδειγμα οἱ φωτογραφίες τῶν σσ. 118 καὶ 119 τῆς ἐργασίας μου γιὰ τὸν «Κώδ. 51 τῆς μονῆς Δουσίκου», *ΕΕΦΣΠΑ* 25 (1974 - 77) δείχνουν τὴ λειτουργικὴ καὶ τὴ συνηθισμένη γραφὴ τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, καὶ φυσικὰ εἶναι τοῦ ἴδιου γραφέα. Δὲν θὰ ἔλεγα ὅμως ὅτι γραφέας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος. Ἡ γραφὴ στοὺς στίχους καὶ στὸ σημείωμα τοῦ φ. 32ν τοῦ Marc. gr. II, 192 εἶναι λιγότερο δεξιοκλινῆς ἀπὸ τὴ γραφὴ τῶν μὴ ὑμνογραφικῶν περιεχομένου φύλλων του καὶ ὁπωσδήποτε διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ γραφὴ τοῦ «αὐτογράφου» ποὺ δημοσίευσε ὁ Δημαρᾶς καὶ τοῦ χειρογράφου I. Ἄν προσέξουμε στὴν ἀρχὴ τοῦ «αὐτογράφου» σημειώνεται ὅτι ... *ἐγράφη διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης ἐμοῦ τοῦ ἐπετελοῦς Διονυσίου...*, δὲν ἀναφέρεται δηλαδὴ ὅτι «ἐγράφη διὰ χειρὸς Διονυσίου», ἔστω καὶ ἂν ὁ λόγος εἶναι σὲ πρῶτο πρόσωπο. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Διονύσιος στὴ γλωσσικὴ ἐπεξεργασία τῆς «Ἑρμηνείας» βοηθήθηκε ἀπ' τὸ μαθητὴ του Κύριλλο (ἐκδ. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ - Κ ε ρ α μ ἔ ω ς, σ. 4)· δεῖγμα γραφῆς τοῦ Κυρίλλου

βλ. στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ὁ ζωγράφος Κύριλλος Φωτεινὸς ὁ Χῖος, συνεργάτης τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Διονυσίου, *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1967 - 68, σσ. 295 - 302, πίν. LXXXIX. Ἀλλὰ καὶ στὸν πρόλογο τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Σεραφεῖμ (Marc. gr. II, 192, f. 2v) γράφει: καὶ τὰ μὲν ἀφ' ἑμᾶντοῦ [sic] ἐποίησα τινὰ τῶν μεγαλυνασιῶν, τὰ δὲ ἄλλοις ἐνεχείρισα, τὸν μικρὸν ἐσπερινόν, τὴν λιτὴν καὶ τὴν τοῦ βίου μετὰφρασιν καὶ ἀναπλήρωσιν, παρακαλέσας πολλὰ καὶ δρόμους ποιήσας οὐκ ὀλίγους. Καταλήγω λοιπὸν νὰ δεχθῶ ὅτι τὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς καὶ τὸ χειρόγραφο 1 δὲν εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ Διονύσιο, τοῦ ὁποῦ δείγμα γραφῆς ἔχουμε στὸ φ. 32v τοῦ Marc. gr. II, 192 (βλ. φωτογραφία). Θεωρῶ πιθανότερο ὅτι ὁ Διονύσιος χρησιμοποιοῦσε ἀντιγραφεῖς μετὰ τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἔργων του.

Τὸ πληρέστερο μελέτημα γιὰ τὸν Διονύσιο καὶ τὸ ἔργο του εἶναι τὸ ἐκτεταμένο ἄρθρο τοῦ Πάνοῦ Ι. Βασιλείου, Διονύσιος ἱερομόναχος ὁ ἐκ Φουρνᾶ, *Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμος 5, στ. 60 - 81. Εἰδικὰ γιὰ τὴν «Ἑρμηνεία» τοῦ Διονυσίου πρέπει κανεὶς νὰ δεῖ τὴ μεθοδικὴ καὶ περιεκτικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Paul Hetherington, *The «Painter's Manual» of Dionysius of Fournā. An English translation, with Commentary, of cod. gr. 708 in the Saltykov - Shchedrin State Public Library, Leningrad, London 1974*. Τὸ χειρόγραφο ποῦ ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε τὸ Κείμενο τῆς «Ἑρμηνείας» ὁ Παπαδόπουλος - Κεραμεύς· φωτογραφία τῆς σ. 32 τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ δημοσιεύεται στὴ σ. 3 τοῦ βιβλίου τοῦ Hetherington. Γιὰ τὸ πιθανὸ πρότυπο τῆς ἀπεικόνισης τῶν ὑμνογράφων κατὰ τὸν Διονύσιο ἐκ Φουρνᾶ βλ. τοῦ Ἰδίου, «The Poets» in the Ἑρμηνεία of Dionysius of Fournā, *DOP 27 (1973) 317 - 322*.

[2]

Μουσ. Μπενάκη 37 Χαρτ. 32,8X22,7 σσ. 1-172, 259-284, 403-438 19 αἰ.

«Κῶδιξ» τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Φουρνᾶ

Περιγραφή Δημαρᾶ, ὁ.π., σσ. 241 - 247.

Ἐκδοση Χατζηθάνοῦ, βλ. σημειώσεις 2 καὶ 3.

Ἐπισημειωμένη κατάστασις: γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν σσ. 1 - 172 βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π. Οἱ σσ. 259 - 284 παραμένουν ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν στάχωση. Στὴ σ. 403 ὁ Χατζηθάνος κατέγραψε σημείωση γιὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ κώδικα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1949, μετὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα, βλ. Χατζηθάνοῦ, Κῶδιξ, σσ. 108 - 109. Οἱ σσ. 404 - 438 εἶναι λευκές. Στὴ σ. 437 σημείωση τοῦ Δ.Σ. Μπάζα: Ἐν Φουρνᾶ τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1917/Ἐπὶ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς/«Ζωοδόχου Πηγῆς»/ Ἀρχιμ. Δ. Σ. Μπάζας. Στάχωση ἀπὸ μαῦρο

δέρμα σὲ ξύλινες πινακίδες· ἡ Β΄ πινακίδα εἶναι κομμένη στὴν κάτω ἐξωτερική γωνία της. Ἐκτὸς τούτων δυὸ θηλυκωτῆρες σώζεται μόνο ὁ πάνω· 7 ράχες, 6 χῶρες.

Σὲ χαρτί κολλημένο στὴν Α΄ πινακίδα: *No χειρογρ. 37* (μὲ στυλογράφο διαρκείας) καὶ ἀποκάτω, *Κῶδιξ τῆς Μονῆς/καὶ Κατάλογος τῶν βιβλίων/τῆς Σχολικῆς Βιβλιοθήκης/Φουρνᾶς* (ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δ. Σ. Μπάζα).

Στὴ σ. 1 κολλημένο φύλλο ἐπιτραπέζιου ἡμερολογίου τῆς 11/12/54 μὲ τὴ σημείωση: «Κῶδιξ Μονῆς Ζωοδόχου/Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων/Δωρεὰ ὁμοῦ μετὰ σχετικῶν/βιβλίων ὑπὸ τοῦ κ./Χαρ. Χατζηθάνου/15.12.1954».

3

Χαρτ. 30,5X21 σσ. 362 στ. 32-35 ἔτ. 1774

Θεοφίλου Κορυδαλέως ὑπομνήματα στὸ «Περὶ ψυχῆς»

Ἀρίθμηση σελίδων ἀπὸ τὴν Ε. Κούκκου στὸ recto κάθε φύλλου (ἔσημείωσε μόνο τοὺς μονοὺς ἀριθμούς). Γραφὴ τυπικὴ τοῦ 18ου αἰ. (πβλ. Λ. Πολίτη, ὁ.π.)· γραμμένη ἐπιφάνεια 23×15, μελάνι καφέ σκοῦρο. Ἀρχικὰ μὲ τὸ ἴδιο μελάνι, «παραπομπές» κάτω δεξιά σὲ κάθε σελίδα. Κατάσταση ἀρκετὰ καλή. Στάχωση ἀπὸ καφέ δέρμα σὲ ξύλινες πινακίδες μὲ δυὸ θηλυκωτῆρες. Ἐντυπὴ διακόσμηση: τρεῖς τριπλῆς γραμμῆς στὸν περίγυρο καὶ στὰ μεταξὺ τοὺς διαστήματα ἀνθοειδῆς διάκοσμος· στὸν κεντρικὸ χῶρο ἀπλῆς τεμνόμενες στὸ μέσο τοὺς γραμμῆς ποὺ σχηματίζουν σταυρὸ καὶ διαγωνίους. Ἐφτά ράχες, ἕξι χῶρες.

σ. 1, πάνω ἀπὸ τὸν τίτλο: *Ἐν ἀφοδ' ὧ :: ἐν μηνὶ φεβρουαρίῳ 5π ἑναρξίς τῆς τοῦ περὶ ψυχῆς/βιβλίου ἐπὶ τοῦ γράφειν ἐγεγόνει, παρ' Ἰακώβου φουρναιίου:-/ἐν τῇ σχολῇ Τυρνάβου.*

Στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς Α΄ πινακίδας τῆς σταχώσεως χαρτί κολλημένο, μὲ τὴ σημείωση: *Ἰακώβου τοῦ Φουρναιίου 3.* Ἀποκάτω, σ' ἄλλο χαρτί κολλημένο ἀπὸ τὴν Ε. Κούκκου: *Κῶδιξ No 3/9.6.1951.*

Στὸ ἐσώφυλλο τῆς Α΄ πινακίδας: *Κατεγράφη τὴν 10ην Ἰουνίου 1951/Ἐλ. Ε. Κούκκου.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Στὸν ἀριθμὸ 3 τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ σημειώνεται: «Περὶ ψυχῆς, Ἰακώβου τοῦ Φουρναιίου». Ὁ Δημαρᾶς, ὁ.π., σ. 225, τὸ ἀναφέρει ὡς «χειρόγραφο τῶν προλεγομένων τοῦ Κορυδαλέως, στὸ Περὶ Ψυχῆς» καὶ παραθέτει τὴ σημείωση τῆς σ. 1. Ὅμως τὸ χειρόγραφο περιέχει ὄλο τὸ κείμενο τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Κορυδαλέως καὶ στὰ τρία βιβλία τοῦ Περὶ Ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ παρανόηση ἐγένεε γιατί στὴ σ. 1 καὶ κάτω ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ του σημείωση ὁ γραφέας

σημείωσε τὸν τίτλο τοῦ προλόγου: *Τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου Κορυδαλέως προλεγόμενα ἐν τῷ περι/ψυχῆς βιβλίῳ. Ὁ Χ α τ ζ η θ ἄ ν ο ς, Ὁ Φουρνᾶς... 1970³, σσ. 37 - 38, λανθασμένα πληροφορεῖ ὅτι «τὸ χειρόγραφον αὐτὸ ἐχάθη εἰς τὸν συμμοριτοπόλεμον».*

Γιὰ τὴ σχολὴ τοῦ Τυρνάβου βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 224 σημ. 3. Γιὰ τὸ Θεόφιλο Κορυδαλέα καὶ τὸ ἔργο του βλ. Cléobule Tsou rka s, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570 - 1646). Deuxième édition révisée et complétée, Thessalonique 1967·* ἐπίσης Ath. P a p a d o p o u l o s - C l . T s o u r k a s - C o n s t . N o i c a, *Théophile Corydalée Introduction à la Logique, Bucarest 1970 (Oeuvres philosophiques de Théophile Corydalée, Tome I).* Ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Κορυδαλέως στὸ Περι Ψυχῆς ἀποσπάσματα μόνο καὶ μέρος τοῦ προοιμίου ἔχουν ἐκδοθεῖ, βλ. Tsou rka s, *Les débuts...*, σ. 101· ἐκτεταμένη ἀνάλυση τοῦ κειμένου τῶν ὑπομνημάτων αὐτῶν ἔχει παραθέσει ὁ Tsou rka s, ὁ.π., σσ. 311 - 352. Περισσότερα βιβλιογραφικὰ γιὰ τὸν Κορυδαλέα βλ. στοῦ G. P. H e n d e r s o n, Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ 1620 - 1830. Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Μετάφραση Φ. Κ. Βώρου, Ἀθήναι 1977, σσ. 23 - 35.

4

Χαρτ. 21X15,5 φφ. 116+α'-β' στ. 28 18 αἱ.

(φ. 5 :) Σύνοψις τῆς ἱερᾶς θεολογίας, φιλοπονηθεῖσα εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων φιλομαθῶν, παρὰ Νικολάου Κούρσουλα τοῦ Ζακυνθίου, διδασκάλου, φιλοσόφου καὶ θεολόγου.

Τετράδια ἰδ' ἀριθμημένα ἀπὸ τὸ γραφέα στὸ μέσο τοῦ κάτω περιθωρίου τοῦ recto τοῦ α' φύλλου κάθε τετραδίου. Ἀρίθμηση φύλλων ἀπὸ τὴν Ε. Κούκκου. Γραφὴ πυκνὴ, μὲ μεγάλη κλίση πρὸς τὰ δεξιὰ, μελάνι σταχτόχρωμο. «Παραπομπές» κάτω δεξιὰ στὸ verso κάθε φύλλου. Γραμμένη ἐπιφάνεια 17×13. Φφ. 1 - 4, 116ν , α'-β' λευκά, μὲ μεταγενέστερες σημειώσεις. Τὸ χειρόγραφο, ἂν καὶ ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν ὑγρασία, εἶναι σὲ καλὴ κατάστασι. Στάχωση ἀπὸ ἀπλὸ χαρτόνι φθαρμένο· ἐξίτηλες σημειώσεις στὶς ἐξωτερικὲς ὄψεις τῶν χαρτονιῶν.

Ἐσώφυλλο Α' χαρτονιοῦ, σημείωση τοῦ Θεοφάνους ἐξ Ἀγράφων: *ἠρξάμεθα σὺν θεῷ τῆς ἱερᾶς θεολογίας/κατὰ τὸ ἀπλεον ἔτος τὸ σωτήριον/δεκεμβρίῳ ζη .*

καὶ ἄλλες σημειώσεις χωρὶς σημασία.

φ. 5, κάτω περιθώριο: *καὶ τότε ἐκ τῶν τῆς μονῆς φουρνᾶς τῶν ἀγράφων.*

Ἐσώφυλλο Β' χαρτονιοῦ: ἐσμὲν οἱ θεολογοῦντες τὸν ἀριθμὸν τρεῖς, ὅτε / ἐν ἱερεῦσι κὺρ ἀνθιμος καὶ χριστοφόρος, μετ' ἐμοῦ/τοῦ εὐτελοῦς ἱεροδιακόνου Θεοφάνους.

καὶ στὸ κάτω περιθώριο: καὶ τόδε/σὺν τοῖς/ἄλλοις/Θεοφάνους/ἱερομονάχου.

Στὸ Α' χαρτόνι τῆς βιβλιοδεσίας: Κῶδιξ Νο 4/9-6-1951. Στὸ φ. 2 μὲ κόκκινο μολύβι ὁ ἀριθμὸς τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων: 20, καὶ κατόπιν: τὰ ἀμαρτήματα ἐκούσια καὶ ἀκούσια κατὰ τρόπους ἑπτὰ γίνονται εἰς θ(εὸ)ν κατὰ ἀπάτην, κατὰ ἄγνοιαν, κατὰ ἀνάγκην, κατὰ βίαν, κατὰ λήθην, κατὰ συναρπαγήν, κατὰ διάθεσιν.

φ. 4^v : Κατεγράφη τὴν 12 Ἰουνίου 1951/°Ελ. Ε. Κούκκου.

φ. β^v : θεωρία τοῦ ἀρίστου ὄντος, ἥτοι τῆς τρισηλίου θεότητος/ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, καὶ τοῦτο καθ' ὁμοίωσιν τῶν κτιστῶν, τὸν νοῦν/τοῖς ὑπὲρ νοῦν ἐπαιρομένοις.

: θεωρία τοῦ ἀρίστου ὄντος, ἥτοι τῆς τρισηλίου θεότητος, /ὡς θεοῦ πάντα ἐν, ὅπου μὴ κωλύει τῆς σχέσεως ἢ ἀντίθεσις.

: τὸ τῆς σαρκὸς πρόβλημα τοῦ λόγου λαβόντος, /τέτταρα διήνυται, τὸ ἀγαθόν, τὸ σοφόν, τὸ δίκαιον, καὶ τὸ δυνατόν.

: αἱ θεῖαι αἰ [≡πρῶται] τελειότητες : /σοφία/δικαιοσύνη/ἀγαθότης/παντοδυναμία/ἀιδιότης

βαι [≡δεύτεραι] ὁ θ(εὸ)ς δύναται ποιεῖν, τόδε ἢ τόδε μεθ' ὑποθέ/σεως, ἤγουν ἐὰν μὴ ἀντίφασιν ἔχη.

: αἱ συνθέσεις τῶν κτισμάτων, ἢ ἐκ φύσεως καὶ ὑποστάσεως, ἢ ἐξ ὑπο/κειμένου καὶ συμβεβηκότος, ἢ ἐκ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ· ἐξ ὧν/ἀπασῶν τὸ θεῖον ὑπέρεκειται ἀπλουστάτης ὄν ἐνεργείας.

Στὸ ἐσώφυλλο τοῦ Β' χαρτονιοῦ βιβλιοδεσίας ἡ ἀκόλουθη σημείωση ἔχει γραφεῖ δυὸ φορές: αἱ τῆς θεότητος φωναί/οὐσία, ὁμοούσιος, ὑπόστασις, πρόσωπον, ἰδίωμα, /σχέσις, γνώρισμα, περιχώρισις, τριάς.

καὶ ἀποκάτω: οὐσία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Στὸν ἀριθμὸ 20 τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ σημειώνεται: «Συλλογὴ ἱερῶν κανόνων». Ὁ Δ η μ α ρ ᾱ ς, ὁ.π., σ. 220, παραθέτει τὶς σημειώσεις τοῦ Θεοφάνους ἐξ Ἀγράφων ἀπὸ τῆ Σύνοψη τῆς ἱεράς θεολογίας τοῦ Κούρσουλα, χωρὶς νὰ διεκρινίζει ὁμως ὅτι πρόκειται γιὰ χειρόγραφο καὶ ὄχι ἔντυπο βιβλίον. Τὶς πληροφορίες τοῦ Δημαρᾶ ἀντιγράφει ὁ Χ α τ ζ η θ ἄ ν ο ς, ὁ.π., σ. 36.

Ὁ Δ η μ α ρ ᾱ ς, ὁ.π., σσ. 217 καὶ 220 συμπεραίνει ἀπὸ τὶς σημειώσεις αὐτῆς τοῦ Θεοφάνους ὅτι τὸ 1735 μαθήτευε ὡς ἱεροδιάκονος στὰ Γιάννινα: φαίνεται ὅτι τὸ χειρόγραφο αὐτὸ χρησιμοποίησε ὁ Θεοφάνης σπουδάζοντας τὴν «ἱερὰν θεολογίαν» στὰ Γιάννινα, ἀπ' ὅπου καὶ τὸ μετέφερε στὸ

Φουρνᾶ. Γιὰ τὸ Νικόλαο Κούρσουλα, ὑπομνηματιστὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, σύγχρονο τοῦ Κορυδαλέως μὲ ἀντιμαχόμενες ὁμῶς ἀπόψεις, βλ. Λίνο Πολίτη, Ὁδηγὸς Καταλόγου Χειρογράφων, Ἀθῆναι 1961, σσ. 75 - 76 καὶ E. L e g r a n d, Bibliographie hellénique, 17e siècle, τόμ. 5, σσ. 261 - 268. Ἡ «Σύνοψις τῆς ἱερᾶς Θεολογίας» τοῦ Νικολάου Κούρσουλα εἶναι τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ ἔργα του ποῦ ἔχει τυπωθεῖ, βλ. L e g r a n d, ὁ.π., σσ. 263 - 264 καὶ Δ. Γκίνη - Β. Μέξια, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, ἀρ. 9406.

5

Χαρτ. 20,5X15 φφ. Α'-Γ'+σ. 503+φφ. α'-ιε' στ. 22-24 ἔτ. 1784

Λόγοι τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει

Ἀρίθμηση σελίδων ἀπὸ τὸ γραφέα. Γραφὴ τυπικὴ τοῦ 18ου αἰ., μὲ μαῦρο μελάνι. Τρεῖς διαφορετικὲς γραφίδες τοῦ ἴδιου χεριοῦ, στίς σσ. 1 - 68, 69 - 134, 135 - 503. Τίτλοι καὶ ἀρχικὰ μὲ τὸ ἴδιο μελάνι ἢ σπανιότερα μὲ κόκκινο. Στὴ σ. 1 λιτὸ ὀρθογώνιο ἐπίτιτλο σὲ σχῆμα πλεγμένων ταινιῶν. Γραμμένη ἐπιφάνεια 15,5×11· «παραπομπές» στίς σσ. 1 - 68, 135 - 503 κάτω δεξιὰ σὲ κάθε verso, στίς σσ. 69 - 134 κάτω δεξιὰ σὲ κάθε σελίδα. Φφ. Α' - Γ', α' - ιε' λευκά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φ.ζ' ὅπου ὁ γραφέας καταχώρισε πίνακα περιεχομένων. Κατάσταση καλὴ. Στάχωση ἀπὸ καφὲ δέρμα σὲ ξύλινες πινακίδες, μὲ δυὸ χαλασμένους θηλυκωτῆρες. Ἐντυπὴ διακόσμηση: τέσσερες τριπλῆς γραμμῆς στὸ περίγυρο καὶ στὰ μεταξύ τους διαστήματα ἄνθη· στὸ κέντρο ἐγκόλπιο μὲ διάκοσμο ἐπίσης ἀπὸ ἄνθη· 5 ράχες, 4 χῶρες.

σ. 1: *καὶ τότε ἐκ τῶν τῆς μονῆς φουρνᾶς τῶν ἀγράφων.*

σ. 503: *Ἡ παροῦσα βίβλος ἐγράφη διὰ χειρὸς δαμασκηνοῦ ἱερο/μονάχου. δι' ἐξόδου καὶ δαπάνης γαβριὴλ ἱερομονάχου/τοῦ καὶ ἠγουμένου, τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ζωοδόχου πη/γῆς, τῆς κατέναντι κόμης φουρνᾶ· καὶ οἱ ἀναγινώ/σκοντες εἴχουσι ὑπὲρ τε ἀμφοτέρων· καὶ εἴ τι/σφαλερὸν εὑρητε διορθώσαντες/σύγγνωτε· ἀν(θρῶπ)ινον ἐστὶ τὸ σφαλεῖν·./Χιλιοστῶ, ἑπτακοσιοστῶ, ὀγδοηκοστῶ, τετάρτῳ·/ἀπὸ χριστοῦ·/κατὰ μῆνα αὐγουστον·*

φ. ζ', ὁ πίνακας περιεχομένων μὲ τίτλο: *Λόγοι διάφοροι περιέχοντες τὰς τῶν παθῶν πάντων κατηγορίας δι' ἐπιστόρων παραδειγμάτων· τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης τῶν ἀπὸ ἀδάμ καὶ καθεξῆς. Συγγραφέντες παρὰ συμεὼν μοναχοῦ ἀνδρὸς καὶ παναθλίου ἀμαρτωλοῦ. πρὸς τὴν ἑμαντοῦ ψυχὴν ἐκάστης κατηγορίας τὸν ταλαισμὸν ἀναφέροντος ἐν κεφαλαίοις τριάκοντα καὶ δυοῖ, καθὼς ὑποτέτακται.*

Ἐσώφυλλο Α' πιν.: *ἄνόνητον· ἀνωφελῆ ἄκερδον/ἄνευδοιάστως· ἀναμφιβόλως ἀδιστάκτως/ἄνευδελχῶς· ἐπιμόνως, συνεχῶς, ἀδιαλείπτως/ἄνευδελχεῖ· πυκνάζει/ἄνευδελχισμός· ἐπιμονή, ἢ συνήθης θυσία/ἄνευδελχισμός· ἀχα*

λίαντος ἔννοια, καὶ ζωῆς ἀφανισμός.

καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ ἐσωφύλλου : *Κατεργράφη τὴν 10ην Ἰουνίου 1951 /Ἐλ. Ε. Κούκκου.*

φ. Α, μὲ μολύβι ὁ ἀριθμὸς τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων: 147.

Ἐσώφυλλο Β' πιν.: κακότεχνο σχεδιάσμα ταινιόσχημου ἐπιτίτλου μὲ δύο πτηνὰ στὰ δύο ἄκρα του καὶ σταυρὸ ἀπὸ πλεγμένες ταινίες στὸ μέσο· ἀμέσως ἀποκάτω: *κάγο ὠ κόνστας. γράφο. διαχοιρὸς ἐμὸν το αμαρτωλλοῦ:*

Σὲ χαρτὶ κολλημένο στὸ πάνω μέρος τῆς ράχης: *Κῶδιξ Νο 5/9.6.1951.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Φουρνᾶ, ἀρ. 147, σημειώνεται: «Λόγοι ἐγκωμιαστικοὶ χειρόγραφοι».

Γιὰ τὸν ἠγούμενο Γαβριήλ τῆς μονῆς Φουρνᾶ βλ. Δημαρᾶ, ὁ.π., σ. 221, σημ. 3 καὶ Πάνου Ι. Βασιλείου, Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα 1960, σσ. 186 - 187, σημ. 311.

Γιὰ τὸν ὄσιο Συμεὼν τὸ Θαυμαστορεΐτη ἔχουμε τὴν πρόσφατη δίτομη μελέτη μὲ ἔκδοση καὶ μετάφραση τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων BHG³ 1689 καὶ BHG³ 1174 τοῦ Paul Van den Ven, La Vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune (521 - 592), Tome I Bruxelles 1962, Tome II Bruxelles 1970 (Subsidia Hagiographica, no 32)· ἐπίσης, ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ ἀποψη, τὴ μελέτη τῆς Jacqueline Lafontaine-Dosogne, Itinéraires archéologiques dans la région d'Antioche, Recherches sur le monastère et sur l' iconographie de S. Syméon Stylite le Jeune, (Bibliothèque de Byzantion 4) Bruxelles 1967. Γιὰ τοὺς ἀσκητικοὺς λόγους τοῦ Συμεῶν βλ. Van den Ven, ὁ.π., σ. 180*.

Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν